

BÁLINT ENDRE

A Pál utcai fiúk nyomában

BÁLINT ENDRE (1957) Budapest

Jó tíz éve már, hogy ötödik általánosba lépve kislányom megkapta kötelező olvasmányul *A Pál utcai fiúkat*, s vele együtt magam is újraolvastam Molnár Ferenc kisdíjakok számára írt regényét. Felőtt fejjel újra megfogott a helyszínek világa, amelyekhez oly közel nőtem fel, hogy járhattam volna játszani akár a Pál utcai grundra, akár a Fűvészkertbe, ha előbbit teljesen, utóbbit javarészt be nem építik azóta.

A FÜVÉSZKERT: EGY SZIGET FELFEDEZÉSE BUDAPESTEN

A Wikipédia térképet is mellékel a *Fűvészkert* címszóhoz, 1884-ből valót: kanyargós ösvények szel- te ligetes, zöld pázsit a kert egész területe. A tónak, ahol Áts Feri parancsára a Pásztor fiúk erővel vízbe nyomták Nemeceket, nyoma sincs, pedig a közvetlen közelben három vízfelület is található: az Orczy-park ma is létező tava, a megszűnt Papnövelde kert kerek díszmedencéje, tőle északabb- ra pedig egy egészen kicsi, csónak vagy pajzs alakú vízfelület, mindegyikbe gondosan beleírva a „Tó” felirat.

Hittem a térképnek, a precíz műszaki munka eredményének, amely „szerkesztetett a fővárosi mérnöki hivatal földmérési szakosztálya által”, ellentétben a szabad képzelet alkotta regénnyel, s úgy véltem, hogy a fűvészkerti tó – s vele együtt sziget, híd, csónak – csupán Molnár fantáziájának szüle- ménye. Mert hiába fedezik fel manapság a gyerekek nagy örömmel a Fűvészkert bejáratánál felállított térképen a tavat, az csupán bokáig érő vizecske, és nem is ott terül el, ahol az eredeti tavak.

Merthogy több tó is létezett, amint arról bizonyítékokat keresve a kert központi épületében, egy hajdani Festetics vadászkastély emeleti termében található 1863-as térkép meggyőzőtt. Egyikükbe szigetet is rajzoltak, épp akkorát, amin néhány vörösingés kamasz titokban gyűlésezhetett – ha meg tudták közelíteni. Ugyanis a regénybeli fakorlátos híd nincs jelölve sem itt, sem más térképeken, például Gombocz Endre 1914-ben kiadott, *A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszék története (1770–1866)* című könyvében található sem.

Ekkor már inkább hajlottam arra, hogy higgyek Molnárnak, és a továbbiakban próbáltam a sziget és a híd nyomaira bukkanni. A csónakra gondolni se mertem, nyilván régesrég elkorhadt valahol...

Egy ígéretes nyom a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményéből bukkant elő gra- fikus képmontázs alakjában,¹ a Magyar Kir. Tud. Egyetem Fűvészkertjéről szóló cikk illusztrációjá- ként. Ennek egyik rajzrészlete az aláírt magyarázat szerint „A szigetre vezető híd...”, vagyis amelyen az örök tisztelegtek a megszegyenítésében is megdicsőült Nemecek előtt, és amelynek karfájára támaszkodva néztek félre Geréb távozásakor.

Azután előkerült nem is egy, hanem két fénykép, nem meglepő módon a Fűvészkert fotóarchí- vumból. Az első 1896-ból származik, és egy baráti társaság kertben tett kirándulását örökíti meg egy napsütéses délután (a napszak az árnyékok irányából következtethető ki).

1896-os fénykép – Kastély, sziget, híd, kirándulók; A teljes sziget, tó, híd, csónak

A kastély homlokzata előtt a figyelmes szemlélő felfedezheti a kőpilléres, fakorlátos hidat, a kép bal felén pedig az a jókora sötét folt, ahová a híd vezet, nem más, mint a sűrű növényzettel benőtt sziget, a vörösingesek szigete. Minthogy a regény csak majd' tíz évvel később, 1905-ben íródott, a hajdani fényképész természetesen nem tudhatta, hogy egy később világhírűvé váló regény egyik fontos helyszínét fényképezi éppen, így csakis a véletlennek köszönhető, hogy a sziget nagyobb része szerencsésen rákerült a képre.

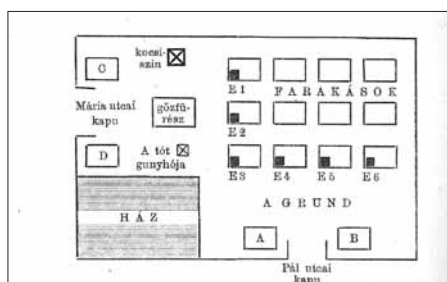
A szerencse játszott közre abban is, hogy fennmaradt a szigetről még egy fotó – készítésének éve, készítőjének személye sajnos ismeretlen –, ám ezen is látszik a híd, a reggeli fényben lényegesen jobban kivehetők a sziget részletei, és oldalában a csónak is úgy pihen, mintha csak az imént szállt volna partra Boka, Csónakos és a kis Nemecek...

A sziget sorsa azonban már a regény írása előtt megpecsételődött. A 19. század végén a tavakat feltöltötték, mert helyükre épült a Semmelweis Klinikák metróállomásnál kezdődő orvosi épületegyüttes, s a szigettel együtt tűnt el híd, csónak, gyerekkori kaland...

A GRUND: A MOLNÁR-REGÉNY SZENT GRÁLJA

Ha megkérdeznénk a közelben lakókat vagy a járókelőket a Nagykörúton, hol is volt pontosan a grund, aligha kapnánk kielégítő választ. A kérdés körüli bizonytalanság oka, hogy mai napig sincs egyértelműen táblával megjelölve, melyik Pál utcai ház ama „nagy bérkaszárnya”, amely a grund helyén „szomorkodik, tele lakóval”, s a 2-es számú ház falán elhelyezett olasz–magyar nyelvű emléktábla is csak általánosságokban beszél. A kétségeket csak részben indokolja Molnár önellentmondása – egyike a sietségből fakadó hibáknak, amelyeket a regény írása során elkövetett –, amikor a II. fejezet elején, a grund bemutatásakor még „nagy, négyemeletes házról” ír, míg a regény végén a tót Janó „nagy, háromemeletes házat” emleget.

De lássuk sorban. A legelső kiadás óta tartalmazza a regény a grund térképét, lényegében változatlan formában. A kézirat Molnár saját kezű rajzával sajnos nincs meg, mert Budapest bombázásakor a Franklin Társulatnak, amely a regény jogait örök áron vette meg a fiatal szerzőtől, szinte valamennyi épülete megsemmisült, így feltehetően a kézirat is odaveszett. Az első kiadás ábráját idézzük:

A Pál utca páros oldalának számozása – ahol a grund fekszik – az utcatábla szerint 2-től 8-ig terjed, a Mária utca felől növekedve. Kapualjat azonban csak hármat találunk (2, 4, 6), azokat is érdekes eloszlásban. A 2-es és a 4-es számozású kapu egyetlen ikerház, a rajzon is feltüntetett sarki, hozzávetőleg négyzet alaprajzú épület udvarára vezet. Míg itt egy udvarhoz két kapu tartozik, a következő, 6-os számú háznál épp fordított a helyzet: két hosszú udvara közül csak a körút felőli nyílik kapuval a Pál utcára, a másikba udvari átjáró vezet. A 8-as pedig a József krt. 69. számú ház, amelynek a mellékutca felől nincs bejárata, ezért számozását is hiába keressük.

Érdekesség, hogy a 6-os kapu alól jobbra is vezet egy szűk átjáró, ami összeköti a „8-as” házzal, amit a hajdani tulajdonos takarékoságból készíttetett, hogy egy házmesterrel láthassa el mindkét ház felügyeletét.²

Hogy melyik ház helyén volt a grund? Molnár világosan beszél: „A grund maga üres volt, mint ahogy ez üres telekhez illik is. A palánkjá a Pál utca felől húzódott végig. Jobbról-balról két nagy ház határolja...” Mint láttuk, és a Google légi felvételein ellenőrizhetjük is, a Pál utca páros oldala három házat tartalmaz (a 2–4 szerves egységet alkot). Evidens, hogy közülük csakis a középső, a 6-os számú felel meg a leírásnak. Az a 6-os számú ház, amelyet Buza Péter az építkezések levéltári adatai alapján 2003-ban a grund helyeként azonosított,³ de már egy 1963-ban kelt, építési okiratokra támaszkodó bírósági ítélet is – az ún. ál-Nemecek-per kapcsán, ld. később – bizonyítottan látta, hogy a grund helye a Pál utca 6. szám alatt volt, és aligha véletlen, hogy az Ikon Kiadó Matúra Olvasónapló sorozatában 1994-ben megjelent regény fénykép-illusztrációjaként is ennek a háznak a kapuját szemlélhetjük.

Nem perdöntő bizonyíték ugyan, de így értelmet nyer, hogy a VII. fejezetben a bűnbánó Geréb a cseléddel küldött levelének végén miért „a Pál utca 5. sz. alatt a kapu aljában” várja Boka megbocsátó feleletét. Mert Geréb türelmetlen volt, és ez a kapualj esett legközelebb a szemközti, a 6. szám alatti grundhoz.

Mi okoz mégis gondot? Molnár Ferenc húga, Molnár Erzsébet, a *Testvérek voltunk* című önéletrajzi mű szerzője szerint, de mások szerint is a grund a sarkon volt. Könyvében szó szerint így ír: „A Pál utca sarkán volt a grund...” Az össznépi emlékezet, „az utca legendárium” is úgy tudja, a sarki épület (a 2–4. számú ikerház) helye volt beépítetlen állapotában a grund. Saroképület vagy közbülső? Feloldható ez az ellentmondás? A vélemények összehátításához vizsgáljuk meg alaposabban, melyikük miről is beszél.

Molnár Ferenc: „A grund maga üres volt, mint ahogy ez üres telekhez illik is. A palánkja a Pál utca felől húzódott végig. Jobbról-balról két nagy ház határolja, s hátul... igen, hátul volt az, ami a grundot nagyszerűvé, érdekessé tette. Itt tudniillik egy másik nagy telek következett. Ezt a másik nagy telket egy gőzfűrészelő cég bérelte, s a telek telis-tele volt farakásokkal.”

Molnár Erzsébet: „A Pál utca sarkán volt a grund, tele farakásokkal.”

Már ennyiből kitűnik, hogy míg bátyja csak az üres Pál utcai telket tekintette grundnak, a húg az egész, farakásokkal teli területet, vagyis mindkét telket, amelyeknek csak egyike volt a Pál utcai üres házhely. Az ebben a tágabb értelemben vett grund valóban a Pál utca és a Mária utca sarkán helyezkedett el, egyik sarkában az időközben felhúzott 2–4. számú épülettel.

A regény azonban, amely híressé tette ezt a darabka földet, mint láttuk, egyértelműen a mai Pál utca 6. számú ház helyét jelöli meg. Ennek homlokzatán a zeneszerző Pazeller Jakab emléktáblája mellett (híres szerzeménye a *Herkulesfürdői emlék* című keringő) jól megférne egy másik is: Itt volt a grund, az „édes grund”...

TOVÁBBI KUTATÁSOK

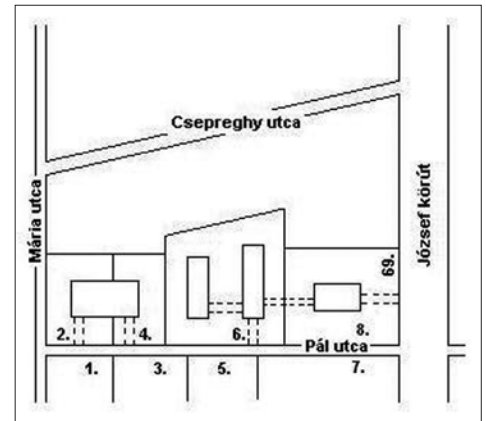
A Pál utcai fiúk helyszíneinek pusztán olvasói lelkesedésből végzett kutatása azzal járt, hogy a regény és írója kapcsán óhatatlanul belebotlottam más érdekességekbe, ellentmondásokba, feltáratlan kérdésekbe is. A folytatólagosan végzett kutatómunka néhány esetben új eredményeket fialt, még ha ezekre olykor illik is az ironikus szólás: annyira újak, hogy már csak a legidősebbek emlékeznek rájuk.

Először hadd ejtsek néhány szót olyan kérdésekről, amelyekben *nem* sikerült előbbre jutnom Molnár Ferenc-kutatásaim során.

A Pál utcai fiúk kézírata. A Franklin Társulat épületeinek többségével együtt valószínűleg elpusztult Budapest bombázásakor, azonban a szó szerint vett Bulgakov-tétel miatt – „kéziratok nem égnek” – mégsem hagy nyugodni a sorsa. Talán mégis átvészelte valamiképpen a világegést. Talán ma is ott lapul egy magángyűjtemény iratai között. Talán mindenkitől elfeledve rejlik egy ismeretlen ház padlásán vagy pincéjében, felfedezésre várva. Talán egyszer még kézbe vehetjük azokat a 20. század elején, egy kávéházi asztalon sietve telerótt lapokat.

Molnár Ferenc hangja. Az egyetlen ismert hangfelvétel a Petőfi Irodalmi Múzeum birtokában és honlapján levő, 1951-es újévi köszöntő, ami az Amerika Hangja adásában hangzott el. Pedig bizonyíték van rá,⁴ hogy hangfelvétel készült viaszlemezre, legalább kettő, mert az elsőt az író eltréfálkozta. Íme, egy kis garantáltan eredeti Molnár-humor:

Megbeszéltek a riporterrel, hogy először köszönnek egymásnak, utána jöhet a kérdezz-felelek. Riporter köszön, Molnár nem válaszol. Riporter mit tehet, a viaszlemez forog, felteszi az első kérdést. Mire Molnár: „Még nem mondtam, hogy jó napot.”

A Pál utca házszámai

Néhány Pál utcai fiú sorsa. Az utolsó Pál utcai fiúnak tartott Ágoston Dezső nyilatkozatából⁵ úgy tudjuk, hogy „Bokából távirász lett, a Barabás postás, a Leszik betűszedő, s a Csele óratokkészítő”. Egyiküknek sem sikerült nyomára bukkannom a szakmai nyilvántartásokban, múzeumokban, évkönyvekben. Szerény kárpótlásul az alig ismert óratokkészítés mibenlétéről hadd idézzek egy 1911-es órás évkönyvből: „...az óra tokját (fedelét) nem az órás vagy az óragyár készíti, hanem óratokkészítő iparos, illetőleg gyár, tehát hogy ez teljesen külön iparág. Óratokkészítő nem csinál szerkezetet, viszont órás tokot, azon egyszerű oknál fogva, mert nem ért hozzá, nem tanult mestersége.”

Szabad legyen hangot adnom annak a véleményemnek, hogy a sor negatív eredmény azt sugallja, hogy Ágoston Dezső talán nem is annyira hiteles Pál utcai fiú, hiszen például Bokát illetően (ld. később) bizonyíthatóan igen nagyot tévedett.

De azért születtek eredmények is. Sikerült megtalálni egy vendéglőt, amelynek érthetetlen módon nyoma veszett.

AZ ELTŰNT VENDÉGLŐ ESETE

Számos Molnár Ferencsel foglalkozó honlapon olvasható a következő mondat valamilyen változata: „A Pál utcai fiúk asztaltársasága a József körúti Brandl vendéglőben gyűlésezett. Csupán az utolsó Pál utcai fiú, Ágoston Dezső halála vetett végett találkozóiknak.” Egyes honlapokon Ágoston Dezső neve után a „halála” szó egyszerűen lemaradt, gyökeresen megváltoztatva a mondat értelmét. De ne akadjunk fenn sem ezen, sem azon a csacsckaságon, miért az utolsó, és miért nem az *utolsó előtt*-ti Pál utcai fiú halála vetett végett a találkozóknak, amikhez minimum két ember kell, ugyebár, inkább próbáljuk megtalálni az említett vendéglőt!

A Pál utcai fiúk asztaltársaságának története oda vezethető vissza, hogy 1895. június 22-én, érettségijük évében Molnár (akkor még Neumann) Ferenc(z) és négy iskolatársa kötelezvényt írt alá, amely szerint tíz év múlva „Budapesten, a mennyiben lehetséges lesz, családjukkal együtt találkozni fogunk”. Az első találkozó tehát 1905-ben volt esedékes, és 1937-ben tartották az utolsót, amiről tudunk. Résztevői feltehetően Molnár iskola- és grundbéli játszótársai lehettek.

A probléma az, hogy Brandl nevű vendéglőnek a József körúton nincs nyoma. Nincs leírása vagy fotója a Budapest Gyűjteményben, és nem szerepel a Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum nyilvántartásában sem. Az igazság kedvéért hozzáteszem, hogy a múzeum illetékese a Brandl név és a József körút hallatán azonnal rávágta a megoldást, amit akkor már magam is sejtettem, lásd lejjebb.

Az interneten – a már említett, egy kalap alá vehető irodalmi honlapokon kívül – mindössze egyetlen forrás említi a Brandl vendéglőt ezen a néven. Egy nyilas szellemiségű, 1954-ből származó megemlékezésben ez áll: „1944. október 15-ének egynegyed két órája volt. A körúton békésen söröző franzstadtiak [értsd: ferencvárosi szurkolók – B. E.] tódultak ki a Brandltól és a Tinódiból.”

A Tinódi söröző-étterem megtalálható egy korabeli képeslapon, a felirat szerint a József körút 3. alatt üzemelt, vagyis a régi Nemzeti Színház tőszomszédságában, a Brandlnak azonban nincs nyoma. A régi körúti vendéglőket ábrázoló képeslapok átböngészésekor azután érdekes dolog került napvilágra: a József körút 46. szám alatt egykoron működő Bandl – tehát „r” nélkül! – étterem képe.

Ez volt az a pillanat, amikor elégedetten hátradőltem, és azt gondoltam: heuréka! Megérintett az igazság szele. Biztosan éreztem, hogy ha bizonyítani még nem is tudom, kezemben a megoldás.

Bandl étterem: tulajdonosa Bandl Ferencz volt, ismert vendéglátós familia sarja. Elegáns enteriőr jellemezte, amint a Pesti Napló fényképei⁶ tanúsítják. Étterem már sok éve üzemelt ezen a helyen, amikor Bandl Ferencz 1911-ben megnyitotta itt, a József körút és a József utca sarkán „jóhírű polgári éttermét, amely nemcsak a józsefvárosi polgárok, de a főváros előkelő társadalmának állandó találkozóhelye lett”.⁷ Gundel Imre feljegyzéséből azt is tudjuk, hogy „a II. világháború után a vendéglőt özv. Bandl Ferencné üzemeltette”. Vagyis 1905 és 1937 között lehetett ez a vendéglő az asztaltársaság találkozóinak színhelye. (A szocializmus évtizedeiben azután előbb Otthon, majd Havana étterem néven működött, gyerekkoromban magam is ebédeltem ott a szüleimmel. Ma drogéria van a helyén.)

Még egy körülmény utal arra, hogy a Bandl étterem azonos lehetett a Brandlként emlegetett vendéglővel. Az FTC Baráti Kör története szerint az 1930-as években alapított FTC Baráti Társaság

„kibővített vezetősége minden péntek délután a József körúti Bandl étterem különtermében együtt volt a labdarúgócsapat tagjaival”. A Bandl tehát a fradisták törzshelye volt. Ebben az időben a Fradi ugyanis nemcsak a Ferenc-, hanem a Józsefváros lakosságát is szurkolói közé sorolhatta. Vagyis könnyen megeshetett 1944-ben, hogy „franzstadtiak tódultak ki a Brandltól”.

De miként lehet a két név azonosságát bizonyítani? Bizonyíték lehetne például az a meghívó, amelyet az ún. ál-Nemecsek-per (ld. később) során nyújtottak be. A nyomtatvány a Pál utcai fiúk asztaltársaságának 1937-es összejövetelére szól, s vélhetően tartalmazta a vendéglő pontos nevét, de a per anyagai között ma már sajnos nem lelhető fel. A vendéglő utáni kutatásnak lényeges szerepe volt abban, hogy e fontos per nyomára vezessen, esik még róla szó bőven, de pillanatnyilag tegyük félre, mert bizonyításunk útja nem erre vezet.

A megoldáshoz egy szerencsés észrevétel révén jutottam el. A Brandl nevet használó írások között akadt egy lényegesen régebbi a többinél, egy 1998-as Népszabadság-cikk.⁸ Kiderült, hogy az 1963-ban zajló perről a „kék fényes” Szabó László által írt eredeti tudósításban még helyesen szerepelt a vendéglő neve: Bandl, azonban az ezen alapuló 1998-as cikk internetre felkerülő változatában már Brandl áll, s nyilván innen vették át a többiek, hibásan. Érdekes véletlennek tudható be, hogy ugyanez az elírás történt a korábban említett, 1954-es megemlékezés esetében is.

A vendéglő nevének és létezésének kérdése tehát szerencsésen megoldódott. Vannak azonban problémák, ahol a kutató, noha bizonyosan érzi, hogy a megoldás közelében jár, mégsem juthat el a teljes megoldásig. Ilyen például a következő.

KI VOLT BOKA ÉS NEMECSEK MODELLJE?

Hogy az elején, s megint csak egy elterjedt internetes idézettel kezdjem, sok honlapon olvasható az alábbi szöveg valamely változata: „A regény utótörténetéhez tartozik még a botrányos 1962–63-as Jezsek Józsi-ügy is, amelynek részleteiről N. Kósa Judit, Horgas Judit és Molnár Gál Péter is megemlékeznek. Az említett csaló, Jezsek Józsi Ferenc a '60-as években főleg abból élt, hogy önmagát Nemecsek Ernő irodalmi modelljének hazudta. Tanácsi bérlakását is ezzel a szédelgéssel utaltatta ki a maga számára, és az Úttörő Áruháztól szép napidíjat húzott azért, mert az áruház előterében ülve a gyerekek által behozott regényeket dedikálta. Az ál-Nemecseket Hollós Korvin Lajos buktatta le 1962-es Élet és Irodalom-beli leleplező cikkével.”⁹

Budapest Főváros Levéltára még őrzi a perirat maradványait, az említett személy ugyanis pert indított az ismert író ellen „személyhez fűződő jogok megsértése” miatt. Ma már csak az első- és másodfokú ítélet, valamint a Legfelsőbb Bíróság határozata található meg egy helyreigazító közlemény társaságában, a többi anyagot – keresetlevelet, tárgyalási jegyzőkönyveket, felek által benyújtott iratokat, így az említett meghívót is – leselejtezték. De mert az ítéletek indoklása számos esetben hozszan idéz a tanúvallomásokból, páratlanul érdekes és értékes forrásanyagnak bizonyult.

Voltaképpen hálásnak kell lennünk ennek az irodalmi szélhámosnak (született Jezsek Ferenc néven, majd vezetéknevét Józsi-kára változtatta, a per felpereseként már így szerepel), a per nélkül ugyanis számos információ feledésbe merült volna. Nem foglalt állást viszont a bíróság abban a kérdésben, hogy a felperes *A Pál utcai fiúk* tragikus főhősének, a kis Nemecseknek a modellje volt-e. Noha nem zárta ki egyértelműen ennek lehetőségét, az elhangzott tanúvallomások és a napvilágra került tények tükrében a közvélemény határozottan levonhatta az elutasító következtetést.

A Petőfi Irodalmi Múzeum kutatásaiból tudjuk, hogy a regény szereplőinek neve zömmel megtalálható Molnár Ferenc egykori iskolájának, a Lónyay utcai Református Főgymnasiumnak az évkönyveiben. Még azt is kiderítették, hogy a regénybeli Rácz tanár úr nevét a valóságban az iskola pedellusa viselte.

BOKA JÁNOS MODELLJE

Boka modelljéről egy levélnek és a fellelhető irattári anyagoknak köszönhetően elég sokat tudhatunk. Az ál-Nemecsek-per kapcsán Hollós Korvin Lajos író, alperes levelet kapott a békéscsabai dr. Návai Dénes tévész-jogtanácsostól, akinek nevelőapja, „néhai dr. Vajda (Weisz) Mihály... az a Weisz,

kiról a Pál utcai fiúk c. könyvben a gittrágás szől", egykor a Lónyay utcai iskolába járt, és személyesen volt alkalma hallgatni az iskolába 1913 végén vagy 1914 elején, egy irodalmi estre meghívott író, aki mesélt a regény születéséről és a névválasztásokról is. Innen tudható, hogy Boka János modellje a szintén abba az iskolába járó Bóka Zoltán, aki 1881-ben született Kecskeméten; 1899-ben érettségizett a Lónyay utcai Református Főgimnáziumban; 1909-ben törvényszéki joggyakornok, 1910-ben törvényszéki jegyző; ugyanebben az évben született gyermeke, Bóka László, a későbbi író és irodalomtörténész; felesége, Zombory Rózsa 1912-ben tanítónő volt a Simor (ma Vajda Péter) utcai elemi iskolában; a család a IX. ker. Ipar u. 15-ben lakott. Dr. Bóka Zoltán később törvényszéki bírónak korának híresen kiváló jogásza lett. Biztosan nem véletlen, hogy Molnár éppen az ő nevét adta okos, komoly és megfontolt regényhősének, a Pál utcaiak vezérének.

NEMECSEK ERNŐ MODELLJE

Önmagáról mintázta volna az író, mint egyes feltevések tartják? Érvként idézhetjük Molnár Flaubert-re utaló, közismert mondását: „Nemecsek Emma én vagyok.” Érdekes, hogy Molnár Ferenc születésnapja, január 12., éppen Ernő-nap. Ha pedig végignézzük a tanulók osztálynévsorát, melyikük neve emlékeztet leginkább Nemecsekére, toronymagasan az a név vezet, amely megfelelő sorrendben tartalmazza a regényhős vezeték- és keresztnévének első három-három betűjét – Nem... Ern... –, még ha más hangok beékelődésével is: Neumann Ferencz. Aki nem más, mint maga Molnár Ferenc.

Hasonló hangzású nevet, mint például Pollatsek, többen is viseltek az iskolában.

Szokták Nemecsek modelljeként Feiks Jenőt említeni, Molnár vékony testalkatú, szőke gyerekkori barátját, ő azonban 1939-ig élt, Molnár pedig úgy nyilatkozott az egyik ál-Nemecsek felbukkanásakor (több is volt), hogy az igazi Nemecsek rég meghalt tüdővészben.

Tudjuk, hogy a regényhősök általában nem feleltethetők meg egy az egyben valóságos személyeknek, s tudjuk azt is, hogy a válasz függ attól, hogyan értelmezzük a kérdést: névre vonatkozik-e, külsőre, jellemre vagy megtörtént cselekedetekre. Mégis szeretnénk megnyugtató, egyértelmű választ kapni: ki volt az igazi Nemecsek?

A periratok és a perről készült tudósítások fényében körvonalazódni látszik egy személy. Valaki, aki nagyjából egyidős lehetett Molnárral, neve nagyon hasonlított a Nemecsek névre (vagy épp az?), sovány volt, szőke és beesett arcú, egy (talán szabó)üzletben (az apjában?) dolgozott a József körút környékén, és fiatalon, 1918-ban vagy 1919-ben, esetleg a húszas évek elején, tehát negyvenéves kora körül halt meg tuberkulózisban vagy az első világháború után tomboló spanyolnáthajárványban. Ezt a személyt Molnár Ferenc maga vitte el az Astra filmgyárba (a mai Lehel út környékén), amikor 1917-ben a regény első, még némafilm változatát forgatták, s ő mutatta be a főhőst alakító Hatvani Jancsika gyerekszínésznek mint a nagy, az igazi Nemecseket. (Érdekesség: a gyerekszeplők között volt Papír Magda művésznéven Szepes Mária, a későbbi író is.) Fenti információk három tanú (Bródy András, dr. Bródy Pál és Kolozsvári Andor) vallomásaiból állnak össze, és a másodfokú ítéletet fogalmazó bíró szerint egyikük, Bródy András „tanú szerint azt is mondta Molnár Ferenc, hogy »ezt nyomtuk a víz alá«”.

Ekkor jött el számomra a megvilágosodás újabb pillanata. Mert, ugye, tetszenek érteni? Nem a vörösingesek vagy más gonosz ellenség nyomta víz alá a valódi Nemecseket – talán a Fűvészkertben, talán másutt, több kisebb-nagyobb vízecske akadt a környéken, a Rákos utca neve is arra utal, hogy a mai Hőgyes Endre utca helyén még rákászásra alkalmas volt a terület –, hanem a saját pajtásai, köztük maga a későbbi író!

Pontosan azt éreztem, amit Fogarassy Miklós (1939–2013) irodalomtörténész így öntött szóba a fenti idézet hallatán: „Ilyet nem lehet kitalálni!” Szerintem sem. Meggyőződésem, hogy ez a kendőzetlen igazság, akár tetszik, akár nem. Az írói fantázia azután elvégezte a többit. A regényben már minden jó és rossz cselekedet a helyére került a cselekményszerkesztés bevett elvei szerint.

Szerettem volna többet is megtudni erről a szomorú sorsú fiatalemberről. Mi volt a pontos valódi neve, hol lakott, mivel foglalkozott, s halványan reménykedtem, hogy talán fényképet is fel tu-

dok kutatni róla. Reméltem, hátha Molnárral együtt lefényképezték a filmgyári látogatás alkalmával, de a filmforgatásról sajnos egyáltalán nem maradt fenn fotó. Akkoriban nem csípőből ment a fényképezés, mint manapság. (Előkerült viszont a mára elveszett némafilmkópia néhány képkockája színezett képeslapként – Szepes Mária hagyatékából.)

Bizonyíték helyett marad tehát a józan feltevés. Nemecek valóban élt, és valóban a víz alá nyomták. De legalább nem halt bele, mint a regényben. Legalább felnőhetett, élhetett felnőttként, amíg a rettegett tüdőbaj, a morbus hungaricus vagy a spanyolnátha engedte. Utódai pedig talán ma is köztünk élnek, oly elevenen, mint a regénybeli kis hős a lelkünkben.

HONNAN KERÜLT A NEMECSEK NÉV A REGÉNYBE?

A mondás szerint a szerencse is csak azoknak kedvez, akik felkészülten várják. Esetemben ez annyit tett, hogy továbbra is élénk érdeklődéssel figyeltem a Pál utcai fiúk témakörében felbukkanó újabb anyagokat. Így találtam rá a YouTube-on a IX. kerületi tévé 9. Tv – *Ferencvárosi séták – Molnár Ferenc – A Pál utcai fiúk és Ferencváros kapcsolata* hosszú címet viselő, 2013. májusi riportjára, amelyben Gönczi Ambrus, a Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény vezetője 4:29-nél a következőket mondja: „Itt, a Hőgyes Endre utca 3. szám alatt élt a regény szerint a Nemecek család, akkor ezt az utcát Rákos utcának hívták... Természetesen a Nemecek család nem az a Nemecek család volt, amely a regényben szerepel, Nemecek Ernő nevű kisfiú nem élt ebben a házban. A családfő nem szabómester volt, mint ahogy a regényben szerepel, hanem tímár volt, de az biztos, hogy az ennek a háznak a helyén álló egyszintes ház az egy Nemecek család használatában volt.”

Nyilvánvaló volt, hogy Gönczi Ambrus olyasmit tud, amit én nem, kíváncsi lettem tehát a forrásaira. E-postafordultával meg is kaptam tőle egy, a kerületi elöljáróságon megőrzött adójegyzék (a helyi iparüzési adó korabeli megfelelője) fotóját. A képen olvasható adatokból az derül ki, hogy a Rákos u. 3. sz. alatt valóban dolgozott – ez ugyanis műhelyének címe volt, lakni a Gróf Haller u. 10. szám alatt lakott – egy Nemecek (cz-vel) Sándor nevű tímármester, akinek a személyére vonatkozólag, mint Gönczi Ambrus megírta, több évből is maradtak fenn adónyilvántartási adatok.

A köznapi józan ész számára ennyi elég is. Teljesen nyilvánvaló, hogy Molnár innen vette a nevet, és használta fel a rá több más esetben is jellemző apró változtatással (Bóka–Boka, Csónaky–Csónakos, Leszek–Leszik stb.).

A harmonikus összképet mindössze az zavarja, hogy az adóíven szerepel a tímármester születése is: Mezővas, 1908. Márpedig erre az évre *A Pál utcai fiúk* már rég elkészült, folytatásokban megjelent a Tanulók Lapjában (1905/1906-os tanév), és könyv alakban is kiadták (Franklin, 1907). Vagyis Nemecek Sándor még a világon se volt, amikor Molnár Ferenc gyerekfejjel arra csavarogva vagy ifjoncként sétálva, bizonyára nem is egy alkalommal látta a Rákos utcában a cégtáblán a Nemecek nevet. Az ellentmondás feloldása persze könnyűnek látszik: Nemecek Sándor valamelyik felmenőjének már ott lehetett a műhelye korábban is, a 19. század utolsó évtizedeiben is, Molnár az ő nevét láthatta. A feltevés azonban, bármily kézenfekvő, sajnos feltevés marad. További adatokra nem sikerült bukkannom, amelyek alátámasztanák a tímárműhely korábbi létezését. Csupán a józan észre támaszkodva mondhatjuk tehát, hogy az már mégiscsak igen különös véletlen lenne, ha egy Molnár által kitalált nevű iparos épp a regényben megjelölt házba költözött volna a regény megjelenését követően.

MOLNÁR FERENC SÍRJA

Adóról esett szó az imént. Mint mondják, az életben az adón kívül csak a halál biztos, beszéljünk most erről. A neten több helyen is olvasható, hogy „Molnár Ferenc egyszerű dísztelen sírban fekszik, a síron »Molnar« felirat egyedül”. Közös forrásuk talán egy, a Színház című kritikai és elméleti folyóirat 2002. áprilisi számában megjelent cikk.¹⁰

Megengedve, hogy az eltérések oka lehet az évek folyamán bekövetkezett változás a sír állapotában, Molnár Ferenc síremlékének feliratai a temető honlapjáról származó hiteles fotó szerint:

FERENC
MOLNAR
1878–1952
„...te csak most
aludjál, Liliom...”

Az idézet szövege elég apró betűkkel íródott (vésődött), és nagyon alulra került, így könnyen eltakarhatják pl. odahelyezett virágok, a teljes név és az évszámok azonban minden körülmények között jól látszanak.

Az említett cikk pontos adatokat tartalmaz az 1947-ben öngyilkos lett Bartha Vanda sírjának helyéről. Ez azért érdekes, mert ő volt a „társ a száműzetésben”, Molnár Ferenc titkárnöje és mindenese, alighanem a szeretője is a New York-i években. A hagyomány szerint Darvas Lili, Molnár utolsó felesége 1952-ben mellé temette a férjét. Vagyis Bartha Vanda sírjának helye egyben meghatározza az íróét is, ezért másolom ide :

Linden Hill United Methodist Cemetery
1-C szekció, 28. parcella, 19. sor
323 Woodward Ave, Ridgewood, NY 11385

Molnár sírjának a temető honlapja szerinti pontos koordinátái: É 40.710564 Ny 73.913119, vagy más formában: É 40° 42' 38.0" Ny 73° 54' 47.2"

És végül csöndes töprengés. Bár az újratemetés fogalma sokak szemében lejáratódott a rendszerváltás utáni évek gyakorlata miatt, mégis el kellene gondolkodnunk: helyénvaló-e, hogy a magyar színműírás koronázatlan királya, akinek ismertségével és népszerűségével szerte a világon csak kevés honfitársunké vetekedhet, idegen földön, elfeledve nyugodjon? (Nem egyedi eset: hasonló a helyzet pl. Neumann Jánossal, és a sor sajnos folytatható...)

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani sokak között az alábbiaknak, akikről a cikk anyagának gyűjtéséhez a 2010-es években a legtöbb segítséget kaptam: Emőd Teréz (Petőfi Irodalmi Múzeum), Gönczi Ambrus (Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény), Hollós Máté (Hollós Korvin Lajos író fia) és a Fűvészkert munkatársai.

JEGYZETEK

¹ Magyarország és a Nagyvilág, 1876-os évfolyam, 432.

² N. KÓSA Judit, *Rejtély a Pál utcában*, Népszabadság, 2004. július 17.

³ BUZA Péter, *Az édes grund és a Pál utca*, Népszabadság, 2003. május 21.

⁴ *Ezt hallgassa meg!*, Rádióélet, 1935. október 25.

⁵ Magyar Ifjúság, 1958. ápr. 3.

⁶ Képes melléklet, Pesti Napló, 1929. szeptember 29., 15.

⁷ GUNDEL Imre, *Negyven év a magyar szállodás- és vendéglősipar életéből 1891–1931*, 145.

⁸ N. KÓSA Judit, *Az ál-Nemecsek pere*, Népszabadság, 1998. március 13.

⁹ GALUSKA László Pál, *A Pál utcai fiúk értelmezésének kérdései a magyar gyermekirodalmi kutatásban*, Könyv és Nevelés, 2008, 3.

¹⁰ Christian HEPPINSTALL, *Molnár, Darvas és a Manhattan*, Színház, 2002. április, ford. SZÁNTÓ Judit.